

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 7

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

QUVONCH VA QAYG'U KATEGORIYALARINING PSIXOLINGVISTIK VA LINGVOMADANIY MOHIYATI

Hamidov Doniyor Sadikovich

Farg'ona davlat universiteti, tadqiqotchi.

e-mail: daniyorkhamidov@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7293-8408>

Annotatsiya.

Mazkur maqolada quvonch va qayg'u hissiyotlarining psixolingvistik hamda lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu hissiyotlar insonning ichki ruhiy holati, tafakkuri va nutq faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir. Quvonch va qayg'u til orqali turli so'zlar, iboralar, metaforalar, frazeologik birliklar va badiiy tasvir vositalari yordamida ifodalanadi. Har bir xalqning madaniyati, urf-odati va dunyoqarashi mazkur hissiyotlarning tilda aks etishiga ta'sir ko'rsatadi. Maqolada quvonch va qayg'uni bildiruvchi til birliklarining ma'nosi, nutqdagi vazifasi va milliy-madaniy mazmuni yoritiladi. Shuningdek, ushbu kategoriyalarning inson ruhiyati va muloqot jarayonidagi o'рни haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: quvonch, qayg'u, hissiyot, psixolingvistika, lingvomadaniyat, emotsional leksika, metafora, frazeologik birlik, milliy tafakkur.

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ И ЛИНГВОКУЛЬТУРНАЯ СУЩНОСТЬ КАТЕГОРИЙ РАДОСТИ И ПЕЧАЛИ

Хамидов Дониёр Садикович

Ферганский государственный университет, исследователь.

Аннотация.

В статье рассматриваются психолингвистические и лингвокультурные особенности эмоций радости и печали. Эти эмоции тесно связаны с внутренним состоянием человека, его мышлением и речевой деятельностью. Радость и печаль выражаются в языке с помощью различных слов, выражений, метафор, фразеологических единиц и художественных средств. Культура, традиции и мировоззрение каждого народа оказывают влияние на языковое выражение данных эмоций. В статье анализируются значение, речевая функция и национально-культурное содержание языковых единиц, обозначающих радость и печаль. Также освещается роль этих категорий в психическом состоянии человека и процессе общения.

Ключевые слова: радость, печаль, эмоция, психолингвистика, лингвокультура, эмоциональная лексика, метафора, фразеологическая единица, национальное мышление.

THE PSYCHOLINGUISTIC AND LINGUOCULTURAL NATURE OF THE CATEGORIES OF JOY AND SADNESS

Hamidov Doniyor Sadikovich

Fergana State University, Researcher.

Abstract.

This article examines the psycholinguistic and linguocultural features of the emotions of joy and sadness. These emotions are closely connected with a person's inner state, thinking and speech activity. Joy and sadness are expressed in language through different words, phrases, metaphors, phraseological units and literary devices. The culture, traditions and worldview of each nation influence the way these emotions are represented in language. The article analyzes the meaning, communicative function and national-cultural content of linguistic units expressing joy and sadness. It also discusses the role of these categories in human psychology and communication.

Keywords: joy, sadness, emotion, psycholinguistics, linguoculture, emotional vocabulary, metaphor, phraseological unit, national worldview.

Kirish. Inson hayotida hissiyotlar muhim o'rin egallaydi. Ular insonning voqea-hodisalarga bo'lgan munosabatini, ruhiy holatini va dunyoni qanday qabul qilishini aks ettiradi. Hissiyotlar orasida quvonch va qayg'u eng tabiiy hamda eng ko'p uchraydigan emotsional holatlardan hisoblanadi. Ushbu hissiyotlar nafaqat inson ruhiyatida, balki uning nutqida, muloqotida va badiiy tafakkurida ham muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, badiiy adabiyotda quvonch va qayg'u qahramonlarning ichki kechinmalarini ochib berish, voqealarning emotsional ta'sirini kuchaytirish hamda muallifning

estetik g'oyasini ifodalashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Qadimgi yunon faylasufi Aristotel o'zining «**Nikomax axloqi**» (**Nicomachean Ethics**) asarida: «**Baxt (eudaimonia) – inson hayotining oliy maqsadidir**» (*Happiness depends upon ourselves*) degan g'oyani ilgari suradi. Aristotelning fikricha, insonning chinakam baxti va quvonchi tashqi boylik yoki tasodifiy omadga emas, balki ezgu faoliyat va kamil fazilatga bog'liq. Bu qarash quvonchni faqat bir lahzalik hissiy holat emas, balki insonning ma'naviy va ruhiy kamoloti bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida tushunishga asos bo'ladi.

Zamonaviy tilshunoslikda hissiyotlarni o'rganish psixolingvistika va lingvomadaniyat yo'nalishlarining muhim tadqiqot obyektlaridan biriga aylangan. Psixolingvistika hissiyotlarning inson tafakkuri va nutq faoliyatidagi o'rnini o'rgansa, lingvomadaniyat ularning til orqali ifodalanishi va milliy madaniyat bilan bog'liqligini yoritadi. Har bir xalq quvonch va qayg'u kabi hissiyotlarni o'zining tarixiy tajribasi, qadriyatlari va dunyoqarashi asosida ifodalaydi. Shu sababli, bir xil hissiyot turli tillarda turlicha til birliklari, metaforalar, frazeologizmlar va obrazlar orqali namoyon bo'lishi mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi quvonch va qayg'u kategoriyalarining psixolingvistik hamda lingvomadaniy mohiyatini yoritish, ularning til birliklarida ifodalanish xususiyatlarini tahlil qilish hamda ushbu hissiyotlarning inson tafakkuri, nutqi va milliy madaniyat bilan o'zaro bog'liqligini ilmiy manbalar asosida ochib berishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Quvonch va qayg'u insonning asosiy hissiy holatlaridan bo'lib, ular psixologiya, psixolingvistika, kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslik doirasida o'rganiladi. Psixolingvistik yondashuv quvonch va qayg'uning inson tafakkuri, xotirasi, idroki va nutq faoliyatida namoyon bo'lishini tahlil qiladi. Lingvomadaniy yondashuv esa ushbu hissiyotlarning xalqning dunyoqarashi, milliy qadriyatlari, urf-odatlar va muloqot me'yorlari bilan bog'liq holda til birliklarida ifodalanishini o'rganadi.

G. A. Turdiyevaning «**O'zbek va ingliz tillarida his-hayajonni ifodalovchi leksik birliklarning semantik hamda lingvokulturologik tadqiqi**» [1] nomli tadqiqotida his-hayajon bildiruvchi so'zlar ijobiy va salbiy ma'no guruhlariga ajratilgan. Tadqiqotchi quvonch ma'nosini ifodalovchi o'zbekcha birliklar qatoriga «xursand», «quvnoq», «shod», «xurram», «shodmon», «xushnud», «masrur» va «baxtiyor» kabi leksemalarni kiritadi. Qayg'u ma'nosini ifodalovchi birliklar sifatida esa «xafa», «xomush», «g'amgin», «tushkun», «ma'yus», «qayg'uli» va «giryon» singari so'zlar ko'rsatiladi. Olimaning tahlili quvonch va qayg'u bir-biriga qarama-qarshi hissiy kategoriyalar bo'lsa-da, ularning ichki darajalari va uslubiy bo'yoqlari bir xil emasligini ko'rsatadi. Masalan, «shod-xurram» birikmasi oddiy «xursand» so'ziga nisbatan quvonchning kuchliroq darajasini ifodalaydi. «Xafa», «ma'yus» va «g'amgin» birliklari ham qayg'uning turli ko'rinishlarini bildiradi. Ushbu tadqiqot quvonch va qayg'u kategoriyalarining leksik-semantik tuzilishini aniqlashda muhim manba hisoblanadi.

Turdiyeva o'zbek lingvomadaniyatida quvonch va qayg'u faqat alohida so'zlar bilan emas, balki frazeologik birliklar orqali ham ifodalanishini ko'rsatadi. «Boshi ko'kka yetmoq», «og'zi qulog'ida bo'lmoq» kabi iboralar kuchli quvonchni anglatadi, «dili qon», «dili g'ash», «ich-etini yemoq», «qalbi chilparchin bo'lmoq» kabi iboralar qayg'u va ruhiy iztirobni ifodalaydi. Mazkur birliklarda bosh, og'iz, dil, qalb va ich kabi tana a'zolari nomlari hissiy holatni obrazli tarzda yoritadi. Bu holat o'zbek xalqining hissiyotlarni insonning ichki va tashqi holati bilan bog'lab ifodalashini ko'rsatadi.

I. S. Kaxarovaning «**Ingliz va o'zbek tillarida emotiv, taqlid va modal so'zlarning lingvopragmatik tadqiqi**» [2] nomli tadqiqotida emotiv birliklarning nutq vaziyati va so'zlovchi maqsadi bilan bog'liqligi yoritilgan. Tadqiqotchining fikricha, his-hayajonni ifodalovchi birliklarning mazmunini faqat lug'aviy ma'nosi asosida tushuntirish yetarli emas. Ularning haqiqiy emotsional mazmuni kontekst, ohang, muloqot ishtirokchilarining munosabati va nutqiy vaziyat orqali aniqlanadi. Masalan, «oh», «voy», «eh», «ura» kabi undovlar turli vaziyatlarda quvonch, hayrat, afsus, qayg'u yoki norozilikni bildirishi mumkin. Demak, bir xil til birligi turli kontekstlarda har xil hissiy ma'noga ega bo'ladi.

Kaxarovaning yondashuvi quvonch va qayg'u kategoriyalarining psixolingvistik mohiyatini tushuntirishda muhimdir. Inson biror voqeani hissiy jihatdan baholagach, shu bahoga mos til birligini tanlaydi. Quvonchli vaziyatda nutq tezligi, ohang, undovlar va ijobiy baho bildiruvchi so'zlar faollashadi. Qayg'uli vaziyatda esa nutqning sekinlashishi, pauzalar, sukut, qisqa gaplar va salbiy hissiy birliklar ustun bo'lishi mumkin. Shunday qilib, hissiyot nutq hosil qilish jarayoniga ham, til birliklarini tanlashga ham ta'sir ko'rsatadi.

A. Abdullayevning «**O'zbek tilida ekspressivlik ifodalanishining sintaktik usuli**» [3] monografiyasida inson hissiyotlarini sintaktik vositalar yordamida ifodalash masalasi o'rganilgan. Olim his-hayajonni yetkazishda sintaksisning imkoniyatlari keng ekanini ta'kidlaydi. Oddiy darak gap o'rnida undov gap, ritorik so'roq, takror yoki bo'laklangan gapning qo'llanishi nutqning emotsional ta'sirini kuchaytiradi. Masalan, «Bugun yaxshi kun» gapi oddiy xabarni bildiradi. «Qanday yaxshi kun bugun!» shaklida esa quvonch va hayrat kuchliroq namoyon bo'ladi. Xuddi shuningdek, «Men juda qayg'udaman» mazmuni «Nahotki, hammasi tugagan bo'lsa?!» kabi ritorik so'roq yordamida yanada ta'sirli ifodalanishi mumkin.

Abdullayevning ilmiy qarashlari quvonch va qayg'uning faqat so'z ma'nosida emas, balki gap tuzilishida ham yuzaga chiqishini ko'rsatadi. Undov gaplar quvonch yoki qayg'uning kuchli darajasini ifodalasa, takror hissiy holatning davomiyligini bildiradi. Ritorik so'roq ichki iztirob, hayrat yoki umidsizlikni kuchaytiradi. Shu sababli sintaktik qurilmalar quvonch va qayg'uning psixologik kuchini o'quvchi yoki tinglovchiga yetkazuvchi muhim vosita hisoblanadi.

A. E. Mamatovning o'zbek frazeologiyasi va frazeologik stilistikaga bag'ishlangan monografik tadqiqotlarida frazeologik birliklarning obrazlilik, baholash va ekspressivlik xususiyatlariga e'tibor qaratiladi [4]. Frazeologizmlar xalqning uzoq tarixiy tajribasi va milliy tafakkurini o'zida saqlashi bilan oddiy so'zlardan farq qiladi. Quvonchni bildiruvchi «boshi osmonga yetmoq», «terisiga sig'may ketmoq», «og'zi qulog'ida bo'lmoq» kabi iboralar insonning kuchli xursandligini obrazli ravishda ko'rsatadi. «Bag'ri qon bo'lmoq», «yuragi ezilmoq», «dunyosi qorong'i bo'lmoq» kabi

birliklar esa qayg'u, iztirob va umidsizlikni ifodalaydi.

Mamatovning frazeologik birliklar haqidagi qarashlari quvonch va qayg'uning lingvomadaniy tabiatini ochishda muhimdir. Chunki bu iboralardagi "osmon", "yurak", "bag'ir", "dunyo" kabi obrazlar o'zbek xalqining hissiy tajribasi va milliy tasavvurlari bilan bog'langan. Quvonch ko'pincha yuqoriga ko'tarilish, kengayish va yorug'lik bilan, qayg'u esa ezilish, qorong'ilik, sinish va og'riq bilan tasvirlanadi. Bu holat hissiy kategoriyalarning tilda muayyan obrazli modellar asosida shakllanishini ko'rsatadi.

Xorijiy olimlardan Anna Wierzbicka [5] **"Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals"** monografiyasida hissiyotlarni til va madaniyatdan ajratib o'rganish mumkin emasligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, quvonch va qayg'u kabi hissiyotlar umuminsoniy bo'lsa-da, ularni nomlash, tushunish va ifodalash shakllari turli madaniyatlarda bir xil emas. Har bir til hissiy tajribani o'zining leksik va grammatik imkoniyatlari asosida ifodalaydi. Shu sababli, bir tildagi hissiy birlik boshqa tilga har doim ham bitta so'z bilan to'liq tarjima qilinmaydi.

Wierzbickaning yondashuviga ko'ra, hissiy so'zlarning ma'nosini ularning madaniy konteksti bilan birga o'rganish zarur. Masalan, o'zbek tilidagi "ko'ngli tog'dek ko'tarildi" birikmasi quvonchni bildiradi, ammo uning obrazli asosini boshqa til vakili izohsiz to'liq tushunmasligi mumkin. "Ko'ngli cho'kdi" iborasi esa qayg'u va umidsizlikni pastga yo'nalgan harakat orqali ifodalaydi. Bu misollar quvonch va qayg'uning umuminsoniy hissiyot bo'lishiga qaramay, ularning lisoniy ifodasi milliy-madaniy xususiyatga ega ekanini tasdiqlaydi.

Zoltán Kövecses [6] **"Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling"** monografiyasida hissiyotlarning ko'p qismi konseptual metaforalar orqali tushunilishini asoslaydi. Olimning fikricha, inson mavhum hissiy holatlarni jismoniy tajriba, tana harakati, harorat, yorug'lik, fazo va bosim kabi aniq tushunchalar orqali ifodalaydi. Quvonch ko'pincha yuqoriga ko'tarilish, yorug'lik, issiqlik va kenglik bilan bog'lanadi. Qayg'u esa pastga tushish, qorong'ilik, sovuqlik, og'irlik va torlik orqali tasvirlanadi.

Mazkur nazariya o'zbek tilidagi ko'plab birliklarda ham namoyon bo'ladi. "Kayfiyati ko'tarildi", "chehrasi yorishdi", "qalbi ilqlikka to'ldi" kabi ifodalarda quvonch yuqorilik, yorug'lik va issiqlik orqali beriladi. "Ko'ngli cho'kdi", "dunyosi qorong'i bo'ldi", "qalbini og'ir g'am bosdi" kabi birliklarda esa qayg'u pastlik, qorong'ilik va og'irlik bilan bog'lanadi. Demak, hissiy metaforalar bir tomondan inson tanasi va umumiy tajribasiga tayansa, ikkinchi tomondan har bir xalq madaniyatida o'ziga xos shaklda namoyon bo'ladi.

Michael Bamberg [7] **"Language, Concepts and Emotions: The Role of Language in the Construction of Emotions"** nomli ilmiy maqolasida tilning hissiyotlarni shunchaki nomlash bilan cheklanmasligini ko'rsatadi. Uning fikricha, til insonning hissiy tajribani tartibga solishi, tushunishi va boshqalarga yetkazishida faol ishtirok etadi. Inson boshidan kechirgan holatiga "quvonch", "mamnunlik", "yengillik", "qayg'u", "afsus" yoki "umidsizlik" deb nom berishi orqali uni muayyan hissiy kategoriya sifatida anglaydi.

Bambergning qarashi quvonch va qayg'uning psixolingvistik mohiyatini tushuntirishga yordam beradi. Chunki hissiyot va uning tildagi nomi o'rtasida oddiy, bir tomonlama munosabat mavjud emas. So'zlovchi voqeani qanday talqin qilsa, unga mos hissiy birlikni tanlaydi. Masalan, bir vaziyat bir kishi tomonidan "qayg'u", boshqasi tomonidan esa "afsus" yoki "umidsizlik" sifatida baholanishi mumkin. Bunday tanlov shaxsning tajribasi, xotirasi, ijtimoiy muhiti va madaniy qarashlariga bog'liq bo'ladi.

O. Dana, Z. Kurmanbekova va hammualliflarning **"Psycholinguistic and Cultural Dimensions of Emotion Verbalization: Investigating the Rationale Behind Word Choice"** [8] nomli ilmiy maqolasida hissiy muloqotda so'z tanlashning psixolingvistik va madaniy omillari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, emotiv birliklar bir guruhda o'z lug'aviy ma'nosi bilan hissiyot bildirsa, boshqa holatlarda ularning hissiy mazmuni kontekst orqali yuzaga keladi. Mualliflar hissiy so'zlarning tanlanishiga nutq vaziyati, madaniy me'yorlar, so'zlovchining maqsadi va muloqot muhiti ta'sir qilishini ko'rsatadi.

Ushbu tadqiqot quvonch va qayg'u kategoriyalarini alohida so'zlar ro'yxati sifatida emas, balki nutq jarayonida shakllanadigan hodisa sifatida o'rganish lozimligini ko'rsatadi. Masalan, "yig'ladi" fe'li ko'pincha qayg'uni bildiradi, ammo "quvonchdan yig'ladi" birikmasida u ijobiy hissiy mazmun kasb etadi. "Kuldi" fe'li odatda quvonch bilan bog'lanadi, biroq kinoya yoki asabiy vaziyatda u salbiy munosabatni ham anglatishi mumkin. Demak, hissiy birlikning ma'nosi uning lug'aviy mazmuni, konteksti va madaniy vazifasi birligida aniqlanadi.

Ko'rib chiqilgan ilmiy manbalar quvonch va qayg'u kategoriyalarining ikki tomonlama tabiatga ega ekanini ko'rsatadi. Bir tomondan, ular insonning idrok, tafakkur, xotira va nutq hosil qilish jarayonlari bilan bog'liq psixolingvistik hodisalardir. Ikkinchi tomondan, ushbu hissiyotlar milliy obrazlar, frazeologik birliklar, metaforalar va muloqot me'yorlarida aks etadigan lingvomadaniy kategoriyalardir. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarning ko'pchiligida his-hayajon birliklari umumiy tarzda yoki turli hissiyotlar tizimi doirasida o'rganilgan. Aynan quvonch va qayg'u kategoriyalarini bir-biriga qarama-qarshi, ammo o'zaro bog'langan psixolingvistik va lingvomadaniy kategoriyalar sifatida o'zbek tili materiallari asosida birgalikda tahlil qilishga yetarlicha e'tibor berilmagan. Mazkur maqola shu jihatni to'ldirishga, quvonch va qayg'uning leksik, frazeologik, metaforik va kontekstual ifodalarini yagona yondashuv asosida yoritishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda lingvomadaniy tahlil metodidan foydalanildi. Ushbu metod quvonch va qayg'u hissiyotlarini bildiruvchi til birliklarining nafaqat lug'aviy ma'nosini, balki ularning milliy-madaniy mazmunini ham aniqlash imkonini beradi. Tadqiqot jarayonida quvonch va qayg'uni ifodalovchi so'zlar, iboralar, frazeologik birliklar va metaforik ifodalar tahlil qilindi.

Tahlil davomida "quvonch", "shodlik", "xursandlik", "qayg'u", "g'am", "alam", "iztirob" kabi leksik birliklarning ma'no xususiyatlari o'rganildi. Shuningdek, "boshi osmonga yetmoq", "og'zi qulog'ida bo'lmoq", "ko'ngli cho'kmoq",

“yuragi ezilmoq” kabi frazeologik birliklarning qanday hissiy holatni ifodalashi va o‘zbek xalqining dunyoqarashi bilan qanday bog‘liqligi aniqlashtirildi.

Psixolingvistik jihatdan esa ushbu birliklarning inson ruhiy holatini ifodalash, nutqda hissiy munosabatni yetkazish va tinglovchi yoki o‘quvchiga ta’sir ko‘rsatish xususiyatlariga e’tibor qaratildi. Lingvomadaniy tahlil asosida quvonchning ko‘pincha yorug‘lik, yuqorilik va kenglik obrazlari orqali, qayg‘uning esa og‘irlik, qorong‘ilik va pastlik obrazlari orqali ifodalanishi ko‘rib chiqildi.

Tadqiqot obyekti sifatida o‘zbek tilida quvonch va qayg‘u hissiyotlarini ifodalovchi leksik, frazeologik va metaforik birliklar tanlandi. Tadqiqot materiali o‘zbek tilining izohli lug‘atlari, frazeologik lug‘atlar, badiiy asarlar hamda kundalik nutqda uchraydigan hissiy ifodalardan olindi.

Tadqiqot predmeti quvonch va qayg‘u kategoriyalarining psixolingvistik xususiyatlari, ularning inson tafakkuri va nutq faoliyatida namoyon bo‘lishi, shuningdek, ushbu hissiyotlarning o‘zbek xalqining milliy-madaniy qarashlari bilan bog‘liq holda til birliklarida ifodalanishidan iborat.

Tahlil va natijalar

Quvonch va qayg‘u insonning eng asosiy hissiy holatlaridan hisoblanadi. Bu ikki kategoriya bir-biriga qarama-qarshi bo‘lsa-da, inson ruhiyati, tafakkuri va nutqida o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Quvonch ijobiy voqea, kutilgan natija yoki ichki qoniqish bilan bog‘liq bo‘lsa, qayg‘u yo‘qotish, armon, muvaffaqiyatsizlik yoki ruhiy og‘riq natijasida yuzaga keladi. O‘zbek tilida mazkur hissiyotlar alohida so‘zlar, iboralar, metaforalar, maqollar hamda nutqiy vaziyat orqali ifodalanadi.

O‘zbek tilida quvonchni ifodalovchi asosiy birliklar qatoriga “quvonch”, “xursandlik”, “shodlik”, “sevinch”, “mamnunlik”, “baxtiyorlik”, “xushnudlik”, “shodmonlik” kabi so‘zlar kiradi. Ushbu birliklar umumiy ijobiy hissiy holatni anglatga-da, ularning ma’no darajasi va qo‘llanish o‘rni bir xil emas.

Masalan:

“U imtihondan muvaffaqiyatli o‘tganini eshitib, juda xursand bo‘ldi.”

Mazkur gapda “xursand bo‘ldi” birikmasi kutilgan natijadan keyingi oddiy ijobiy hissiy holatni bildiradi. “Xursandlik” so‘zi kundalik nutqda faol qo‘llanadi va quvonchning umumiy ko‘rinishini ifodalaydi.

“Farzandining sog‘-salomat qaytganini ko‘rgan ona sevinchdan yig‘ladi.”

Bu misolda “sevinch” so‘zi kuchliroq emotsional holatni anglatadi. “Yig‘ladi” fe’li odatda qayg‘u bilan bog‘liq bo‘lsa-da, “sevinchdan yig‘ladi” birikmasida u quvonchning yuqori darajasini ifodalaydi. Bu holat hissiy ma’noning faqat alohida so‘z orqali emas, balki kontekst orqali aniqlanishini ko‘rsatadi.

“Bayram kuni butun mahallani shodlik kayfiyati qamrab oldi.”

Ushbu gapdagi “shodlik” so‘zi shaxsiy hissiyotdan ko‘ra umumiy va ko‘tarinki kayfiyatni bildiradi. Demak, “xursandlik” ko‘proq individual holatni, “shodlik” esa jamoaviy va tantanali kayfiyatni ifodalashi mumkin.

“U mehnatining qadrlanganidan mamnun edi.”

Bu gapda “mamnun” so‘zi kuchli hayajondan ko‘ra ichki qoniqish va rozilikni bildiradi. Shunday qilib, quvonch kategoriyasiga kiruvchi so‘zlar bir xil hissiy maydonga mansub bo‘lsa-da, ularning semantik darajasi turlicha namoyon bo‘ladi.

Qayg‘uni ifodalovchi til birliklari qatoriga “qayg‘u”, “g‘am”, “alam”, “iztirob”, “hasrat”, “armon”, “xafalik”, “ma’yuslik”, “tushkunlik” kabi so‘zlar kiradi. Ushbu birliklar ham ma’no kuchi va ruhiy holatning turiga qarab farqlanadi.

Masalan:

“Yaqin do‘stidan ayrilgani uchun u uzoq vaqt qayg‘uda yurdi.”

Bu yerda “qayg‘u” yo‘qotish bilan bog‘liq umumiy ruhiy holatni bildiradi.

“Uning qalbida eski armon hali ham yashardi.”

“Armon” so‘zi amalga oshmagan orzu yoki erishilmagan maqsad bilan bog‘liq qayg‘uni anglatadi. Oddiy qayg‘udan farqli ravishda, armon uzoq davom etuvchi va o‘tmish bilan bog‘langan hissiy holatdir.

“Achchiq xabar uning yuragiga alam soldi.”

Bu gapda “alam” so‘zi nafaqat qayg‘uni, balki ichki norozilik va ruhiy og‘riqni ham bildiradi. Alam ko‘pincha adolatsizlik, ranjish yoki chorasizlik natijasida yuzaga keladi.

“Uning yuzida chuqur iztirob sezilardi.”

“Iztirob” qayg‘uning kuchli va ichki qiynoqqa yaqin ko‘rinishini ifodalaydi. Demak, “xafalik” qisqa muddatli, yengil salbiy holatni bildirsa, “iztirob” chuqur va og‘ir ruhiy kechinmani anglatadi.

Quyidagi jadval quvonch va qayg‘uni ifodalovchi ayrim leksik birliklarning ma’no farqlarini ko‘rsatadi.

Hissiy kategoriya	Til birligi	Asosiy ma’nosi	Hissiyot darajasi
Quvonch	xursandlik	ijobiy natijadan mamnun bo‘lish	o‘rta
Quvonch	sevinch	kuchli quvonch va hayajon	yuqori
Quvonch	shodlik	ko‘tarinki va tantanali kayfiyat	yuqori
Quvonch	mamnunlik	ichki qoniqish va rozilik	sokin
Qayg‘u	xafalik	yengil ranjish yoki tushkunlik	past
Qayg‘u	g‘am	davomli ruhiy og‘riq	o‘rta
Qayg‘u	alam	qayg‘u bilan birga norozilik	yuqori
Qayg‘u	iztirob	kuchli ichki ruhiy qiyinalish	juda yuqori

Qayg'u	armon	amalg'a oshmagan istak bilan bog'liq kechinma	davomli
--------	-------	---	---------

Frazeologik birliklarda quvonch va qayg'u ifodasi

O'zbek tilida hissiyotlarning obrazli ifodasi ko'pincha frazeologik birliklar orqali yuzaga chiqadi. Bunday iboralar hissiy holatni oddiy so'zlarga qaraganda kuchliroq va ta'sirchanroq ifodalaydi.

Quvonch ma'nosini bildiruvchi frazeologik birliklarga "boshi osmonga yetmoq", "og'zi qulog'ida bo'lmoq", "terisiga sig'may ketmoq", "ko'ngli tog'dek ko'tarilmoq" kabi iboralarni kiritish mumkin.

Masalan:

"Qizining oliy ta'limga qabul qilinganini eshitib, otaning boshi osmonga yetdi."

Ushbu gapda "boshi osmonga yetdi" iborasi inson boshining haqiqatan ham osmonga yetishini emas, balki nihoyatda kuchli quvonchni ifodalaydi. Bu iborada yuqoriga ko'tarilish obrazi ijobiy hissiyot bilan bog'langan.

"U sovrin olganidan og'zi qulog'ida yurardi."

"Og'zi qulog'ida" iborasi insonning tashqi ko'rinishi, ayniqsa, keng tabassumi orqali ichki quvonchini ko'rsatadi. Bu birlikda quvonch tana harakati va yuz ifodasi bilan bog'langan.

"Bolalar bayram bo'lishini eshitib, terisiga sig'may ketdi."

Mazkur ibora kuchli hayajon va quvonch natijasida inson o'zini boshqara olmay qoladigan darajadagi holatni ifodalaydi.

Qayg'u kategoriyasi "yuragi ezilmoq", "ko'ngli cho'kmoq", "dili qon bo'lmoq", "bag'ri qon bo'lmoq", "dunyosi qorong'i bo'lmoq" kabi frazeologik birliklarda namoyon bo'ladi.

Masalan:

"Ona farzandi haqidagi xabarni eshitib, yuragi ezildi."

"Yuragi ezildi" iborasi ruhiy og'riqni jismoniy bosim va ezilish obrazi orqali ifodalaydi. Bunda qalb inson hissiyotlarining markazi sifatida tasvirlanadi.

"Umidsiz xabarni eshitgach, uning ko'ngli cho'kdi."

Bu misolda qayg'u pastga yo'nalgan harakat orqali ifodalangan. "Cho'kmoq" fe'li aslida jismning pastga botishini bildiradi, ammo ko'chma ma'noda kayfiyatning tushishi va umidning yo'qolishini anglatadi.

"Yolg'iz qolgan onaning bag'ri qon edi."

"Bag'ri qon" iborasi chuqur qayg'u va alamni ifodalaydi. Qon obrazi ruhiy jarohatning og'irligini kuchaytiradi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek lingvomadaniyatida quvonch ko'pincha yuqorilik, kenglik va harakat bilan, qayg'u esa pastlik, og'irlik, sinish va qorong'ilik bilan ifodalanadi.

Quvonch va qayg'u mavhum tushunchalar bo'lgani sababli, inson ularni aniq va tanish obrazlar orqali ifodalaydi. O'zbek tilida quvonch yorug'lik, issiqlik, bahor, parvoz va kenglik bilan bog'lanadi.

Masalan:

"Uning chehrasi yorishdi."

Bu gapda "yorishmoq" fe'li aslida yorug'likning paydo bo'lishini bildiradi. Biroq, mazkur kontekstda u insonning quvonchli holatini anglatadi. Quvonch yuzdagi o'zgarish va yorug'lik obrazi orqali ifodalangan.

"Qalbini iliq quvonch qopladi."

Bu misolda quvonch issiqlik bilan bog'langan. Iliqlik inson uchun yoqimli va xavfsiz holat bo'lganligi sababli, u ijobiy hissiyotning metaforik belgisi sifatida qo'llangan.

"U xushxabarni eshitib, go'yo qanot chiqargandek bo'ldi."

Qanot va parvoz obrazi yengillik, erkinlik va kuchli quvonchni bildiradi.

Qayg'u esa ko'pincha qorong'ilik, sovuqlik, og'irlik va torlik obrazlari bilan ifodalanadi.

"Bu xabar uning dunyosini qorong'i qildi."

Qorong'ilik bu yerda umidsizlik va qayg'uning ramzi hisoblanadi. Inson uchun yorug'lik hayot va umidni anglatadi, qorong'ilik yo'qotish va tushkunlik bilan bog'lanadi.

"Qalbini og'ir g'am bosdi."

"Og'ir" sifati g'amning jismoniy vaznini emas, uning ruhiy bosimini bildiradi. Qayg'u insonni erkin harakat qilishdan to'xtatuvchi yuk sifatida tasvirlangan.

"Uning yuragi muzlab qolgandek edi."

Sovuqlik va muz obrazi insonning ruhiy tushkunligi, yolg'izligi va umidsizligini ifodalaydi.

Mazkur misollar quvonch va qayg'u kategoriyalarining inson tanasi, tabiat va fazoviy tasavvurlar bilan bog'langanini ko'rsatadi.

Psixolingvistik jihatdan hissiyot insonning so'z tanlashi, gap tuzilishi, nutq tezligi, ohangi va pauzalariga ta'sir qiladi. Quvonchli holatda inson ko'proq ijobiy so'zlardan, undov gaplardan va takrorlardan foydalanadi.

Masalan:

"Voy, naqadar ajoyib xabar! Men juda, juda xursandman!"

Ushbu gapda "voy" undovi, "ajoyib" baholovchi sifati, undov belgisi va "juda" so'zining takrori quvonch darajasini kuchaytiradi. Inson quvonchli paytda fikrini qisqa, tez va ko'tarinki ohangda ifodalashi mumkin.

"U keldi! Nihoyat, keldi!"

Bu gapda "keldi" fe'lining takrorlanishi uzoq kutishdan keyingi quvonchni ko'rsatadi.

Qayg'uli holatda esa nutq qisqa, uzilgan va sokin bo'lishi mumkin.

Masalan:

"U endi yo'q... Hammasi tugadi..."

Ko'p nuqta, qisqa gaplar va pauzalar qayg'u hamda ruhiy tushkunlikni kuchaytiradi. Bunday nutqda inson fikrini to'liq ifodalashga qiyinalishi ham mumkin.

"Yo'q... Bunday bo'lishi mumkin emas."

Mazkur gap inkor, pauza va qisqa sintaktik qurilish yordamida ruhiy zarba holatini ifodalaydi.

Shunday qilib, quvonch nutqning faollashuvi, tezlashuvi va ijobiy birliklarning ko'payishi bilan, qayg'u esa nutqning sekinlashuvi, uzilishi, pauzalar va salbiy hissiy birliklarning ustunligi bilan namoyon bo'ladi.

O'zbek xalqining madaniyatida quvonch ko'pincha jamoa bilan baham ko'riladigan hodisa sifatida namoyon bo'ladi. To'y, farzand tug'ilishi, yangi uyga ko'chish, safardan qaytish yoki muvaffaqiyatga erishish kabi voqealar quvonchning ijtimoiy ko'rinishlarini yuzaga keltiradi. Shu sababli o'zbek nutqida "quvonchingizga sherikmiz", "to'ylar muborak bo'lsin", "xursandchiliklar ko'p bo'lsin" kabi tilaklar faol qo'llanadi.

Masalan:

"Farzandingizning yutug'i muborak bo'lsin, quvonchingiz ziyoda bo'lsin."

Bu ifoda faqat xabarni qabul qilish emas, balki boshqa insonning quvonchiga sherik bo'lish madaniyatini ham ko'rsatadi.

Qayg'u holatida esa o'zbek madaniyatida hamdardlik bildirish, sabrga chaqirish va ruhiy qo'llab-quvvatlash muhim o'rin tutadi.

Masalan:

"Boshingizga tushgan musibatga sherikmiz. Alloh sabr bersin."

Bu gapda "musibatga sherikmiz" birikmasi qayg'uning faqat shaxsiy emas, balki jamoaviy kechinma sifatida qabul qilinishini ko'rsatadi. "Sabr bersin" tilagi esa milliy va diniy-madaniy qarashlarning nutqdagi ifodasidir.

"Ko'nglingizni cho'krtirmang, hali yaxshi kunlar oldinda."

Mazkur gapda qayg'udagi insonni umidga chaqirish va ruhiy jihatdan qo'llab-quvvatlash maqsadi mavjud.

Demak, o'zbek lingvomadaniyatida quvonch ulashiladigan, qayg'u esa hamdardlik orqali yengillashtiriladigan hissiy holat sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlil natijalari

O'tkazilgan tahlil natijasida quvonch va qayg'u kategoriyalarining quyidagi muhim xususiyatlari aniqlandi.

Birinchidan, quvonch va qayg'u o'zbek tilida keng leksik maydonga ega. Quvonchni ifodalovchi "xursandlik", "sevinch", "shodlik", "mamnunlik" birliklari hissiyotning turli darajalarini anglatadi, qayg'uni ifodalovchi "xafalik", "g'am", "alam", "iztirob" va "armon" so'zlari salbiy kechinmaning turli ko'rinishlarini bildiradi.

Ikkinchidan, frazeologik birliklar hissiyotlarni oddiy so'zlarga qaraganda yanada obrazli va kuchli ifodalaydi. "Boshi osmonga yetmoq" va "og'zi qulog'ida bo'lmoq" kuchli quvonchni, "yuragi ezilmoq" va "ko'ngli cho'kmoq" esa chuqur qayg'uni anglatadi.

Uchinchidan, quvonch va qayg'u muayyan konseptual metaforalar asosida shakllanadi. Quvonch yuqorilik, yorug'lik, issiqlik va parvoz bilan, qayg'u esa pastlik, qorong'ilik, sovuqlik va og'irlik bilan ifodalanadi.

To'rtinchidan, insonning hissiy holati uning nutq tuzilishiga bevosita ta'sir qiladi. Quvonchli nutqda undovlar, takrorlar, ijobiy baholovchi so'zlar va tezkor ohang ko'p uchrasa, qayg'uli nutqda pauzalar, sukut, qisqa gaplar va salbiy birliklar ustun bo'ladi.

Beshinchidan, quvonch va qayg'uning ifodalanishida milliy-madaniy qadriyatlar muhim o'rin tutadi. O'zbek madaniyatida quvonchni baham ko'rish, qayg'uda esa hamdardlik bildirish va sabrga chaqirish odati til birliklarida yaqqol aks etadi.

Umuman, quvonch va qayg'u kategoriyalari faqat ruhiy holat nomlari emas. Ular inson tafakkuri, nutq faoliyati, milliy dunyoqarashi va madaniy tajribasini birlashtiruvchi murakkab psixolingvistik hamda lingvomadaniy hodisalardir.

Xulosa qilib aytganda, quvonch va qayg'u inson hayotida eng ko'p uchraydigan va eng muhim hissiy holatlardan hisoblanadi. Ushbu hissiyotlar nafaqat insonning ruhiy kechinmalarini aks ettiradi, balki uning fikrlashi, nutqi va atrofdagilar bilan muloqot qilishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli quvonch va qayg'uni psixolingvistik hamda lingvomadaniy nuqtai nazardan o'rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Tadqiqot davomida quvonch va qayg'uning o'zbek tilida turli leksik birliklar, frazeologik iboralar va metaforalar orqali ifodalanishi aniqlandi. Shuningdek, ushbu hissiyotlarning ifodalanishida xalqning milliy dunyoqarashi, urf-odatlar va hayotiy tajribasi muhim o'rin egallashi kuzatildi. Masalan, quvonch ko'proq yorug'lik, balandlik va harakat obrazlari orqali, qayg'u esa og'irlik, qorong'ilik va ichki iztirob bilan bog'liq obrazlar orqali ifodalanadi.

Psixolingvistik jihatdan quvonch va qayg'u insonning so'z tanlashi, gap tuzilishi va nutq ohangiga bevosita ta'sir qilishi ham tahlillar asosida o'z tasdig'ini topdi. Quvonchli holatda ijobiy baholovchi so'zlar, undovlar va takrorlar ko'proq qo'llansa, qayg'uli vaziyatlarda pauzalar, qisqa gaplar va salbiy emotsional birliklar ustunlik qiladi. Bu esa hissiyot va nutq o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, quvonch va qayg'u kategoriyalari tilning faqat lug'aviy qatlamida emas, balki xalqning madaniyati, tafakkuri va muloqot odatlarida ham o'z aksini topadi. Ularni filologik nuqtai nazardan o'rganish hissiy birliklarning mazmunini chuqurroq anglash, badiiy matnni to'g'ri talqin qilish hamda til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot natijalari kelgusida hissiyot kategoriyalarini qiyosiy, kognitiv va lingvomadaniy yo'nalishlarda yanada chuqurroq o'rganish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Turdiyeva G. A. *O'zbek va ingliz tillarida his-hayajonni ifodalovchi leksik birliklarning semantik hamda lingvokulturologik tadqiqi*: filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Farg'ona, 2024. – 56 b.
2. Kaxarova I. S. *Ingliz va o'zbek tillarida emotiv, taqlid va modal so'zlarning lingvopragmatik tadqiqi*: filologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2024. – 77 b.
3. Abdullayev A. *O'zbek tilida ekspressivlik ifodalashning sintaktik usuli*. – Toshkent: O'zbekiston SSR Fan nashriyoti, 1987. – 88 b.
4. Mamatov A. E. *Frazeologik stilistika masalalari*. – Toshkent, 1991. – 120 b.
5. Wierzbicka A. *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – XI, 349 p.
6. Kövecses Z. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. – Cambridge: Cambridge University Press; Paris: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 2000. – 223 p.
7. Bamberg M. Language, Concepts and Emotions: The Role of Language in the Construction of Emotions // *Language Sciences*. – 1997. – Vol. 19. – No. 4. – P. 309–340.
8. Dana O., Kurmanbekova Z., Shagirbayeva B., Turarova A., Ormanova A., Turgumbayeva N., Makhazhanova G., Kurmanbekova A. Psycholinguistic and Cultural Dimensions of Emotion Verbalization: Investigating the Rationale Behind Word Choice // *Eurasian Journal of Applied Linguistics*. – 2025. – Vol. 11. – No. 1. – P. 202–216.